

QÜESTIONS DE MORFOLOGIA DERIVATIVA SEGONS ELS MATERIALS DE L'ATLES LINGÜÍSTIC DEL DOMINI CATALÀ: ELS GENTILICIS

Lídia Pons i Griera
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. PRESENTACIÓ

Em plau especialment dedicar la meua intervenció a l'anàlisi d'un mapa de l'*Atles lingüístic del domini català* (ALDC), perquè es tracta d'una obra que, sense la iniciativa del doctor Antoni M. Badia i els seu mestratge, no existiria. L'objectiu d'aquesta exposició consisteix a presentar algunes consideracions de tipus morfològic sobre un mapa del primer volum d'aquest atles. Es tracta del mapa VI de la primera part, que té com a enunciat *Nom dels habitants*;¹ el mapa representa fonèticament les dades que van donar els informadors quan, després de respondre el nom habitual de la localitat, que era la pregunta immediatament anterior, els enquestadors els preguntàvem a continuació: *I quin nom us diuen* (o *...us donen*) *als que sou de...?*, seguit del nom de la localitat que acabaven de pronunciar.

El comentari d'aquest mapa pretén posar en relleu alguns aspectes sobre els procediments que serveixen per a la formació dels gentilicis catalans i assenyalar quines són sobre la geografia del domini lingüístic les tendències dominants. Es tracta de determinar si, efectivament, hi ha tendències dialectals en l'ús dels procediments que, de manera intuïtiva, fan servir els parlants del català a l'hora de formar els propis gentilicis; per tant, no es tracta de fer consideracions sobre els processos de formació de gentilicis a partir de noms estrangers.

1. En els mapes que s'adjunten com a materials d'aquest article figura amb el número 1.

Volia destacar especialment: *a*) el fet que les dades no procedeixen d'inventaris oficials, sinó que són el resultat de la percepció que tenen els parlants d'una localitat determinada sobre la pròpia identitat; i *b*) el fet que una part important dels informadors només tenien instrucció escolar primària (un 81 %) o no havien anat mai a escola (un 12 %). En el curs de l'enquesta per a l'obtenció de les dades de l'ALDC, normalment cap al final, després de dos, tres o quatre dies de treball, quan ja s'havien vençut els prejudicis inicials, l'informador era requerit sobre una sèrie de dades generals que servien per a identificar la localitat i les relacions amb les localitats veïnes (nom habitual o popular de la localitat, nom dels habitants, nom humorístic que els donen els pobles veïns, nom habitual de la comarca, llocs de proveïment, festes patronímiques, etc.). Són dades que, en general, formen part del coneixement col·lectiu dels habitants de cada lloc i reflecteixen les denominacions més habituals, que sovint no coincideixen amb les oficials. Ara bé, en el cas concret del mapa que presento, la necessitat de respondre posava en joc la competència creativa dels informadors en el procés de formació de paraules, perquè no necessàriament tots coneixien prèviament la resposta o tenien una resposta única. Penso que la importància de l'anàlisi d'aquest mapa se centra justament en el fet que les respostes combinen el coneixement patrimonial dels propis topònims amb la capacitat individual per a posar en funcionament, en un moment determinat, els recursos interns de la llengua en el procés de creació de noves paraules.

2. ELS RESULTATS

A part de vuit localitats que figuren sense resposta, els materials del mapa indiquen que en català funcionen dos procediments lèxics fonamentals en la formació dels gentilicis:

1) Un es manifesta en forma d'una construcció analítica, que o bé presenta l'estructura d'un sintagma nominal del tipus [N + [SPrep]] o bé està formada només per un sintagma preposicional. En la construcció nominal el nucli és un nom genèric, com *gent*, *veïns*, *fills*, etc., que també es pot considerar elidit en les respostes formades només per un sintagma preposicional. En els materials analitzats, el sintagma preposicional està format per la preposició *de* i el nom de la localitat. Exemplifiquen aquesta construcció analítica respostes com: *gent de Formiguera* (loc. 7), *vezins de Taüll* (loc. 90), *fills de Santa Olària de Riuprimer* (loc. 39), [Ø] *de Llívi* (loc. 12).

2) L'altre es manifesta en forma d'una construcció sintètica, que té la forma i la flexió pròpies d'un adjectiu. Morfològicament es tracta d'un tema lèxic derivat que consta, en principi, d'un radical toponímic, com *ceret* (Ceret,

loc. 13), o d'un tema lèxic més complex, com *salsair* (Salses, loc. 1), als quals s'afegeix el sufix amb valor de gentilici: *ceretan[s]*, *salsairon[s]*. Com ja he explicat, cal tenir en compte que, d'acord amb la manera com es feia l'enquesta, en la majoria de casos l'informador havia respost en la pregunta immediatament anterior pel nom de la localitat; normalment és aquest nom propi la forma que fa de tema lèxic bàsic sobre el qual s'aplica el derivatiu. Aquest nom és la informació que correspon al mapa v (*Nom propi de la localitat*) de l'ALDC. Exemplifiquen la construcció sintètica respostes com: *salsairons* (loc. 1), *estagellencs* (loc. 2), *estagellincs* (loc. 2), *vilarets* (loc. 3), *mossetaires* (loc. 4), *cornellanesos* (loc. 9), *ceretans* (loc. 13), *merangins* (loc. 15), *migjorners* (loc. 71), *sollerics* (loc. 74), *agerenses* (loc. 107), *favarols* (loc. 125), *cabanyuts* (loc. 153), *alzirenyos* (loc. 170).

En el conjunt dels resultats amb resposta positiva, trobem 34 formacions amb la construcció analítica, que es dona com a forma exclusiva en 30 localitats; aquesta estructura correspon a un 16,50 % sobre el total de respostes. Els gentilicis amb la forma sintètica representen 172 respostes i es donen com a forma exclusiva en 148 localitats;² corresponen al 83,49 % del total de respostes positives. Per tant, en quatre localitats trobem les dues solucions: *de Sants / santsenses* (loc. 62), *gent d'Alió / alionencs* (loc. 66), *de Cabanes / cabanyuts* (loc. 153), *de la Fonteta / fontins* (loc. 163).³

A partir de les dades que figuren en el mapa, he agrupat la presentació dels resultats tenint en compte els tres aspectes fonamentals que comento en aquest treball: *a*) l'absència de respostes; *b*) les respostes que presenten una solució analítica en forma de sintagma, i *c*) les respostes que presenten una solució sintètica en forma de paraula derivada.⁴

2.1. LOCALITATS SENSE RESPOSTA

Les localitats sense resposta han estat: Alp (loc. 19), Castellfollit de Riubregós (loc. 48), Massalió (loc. 130), Vall-de-roures (loc. 136), Alcalà de Xi-

2. Vegeu, però, a la nota 6 l'explicació d'algunes agrupacions de formes sintètiques que he aplicat.

3. Els resultats del mapa que comento es poden complementar amb els del mapa VII (*Nom humorístic dels habitants*), on apareixen altres gentilicis; per exemple, a més de la resposta analítica que dona el mapa VI per a Gósol (loc. 27), *veïns de Gósol*, trobem en el mapa VII la forma *gasolana* referida a la llengua, *llenga gasolana*. Malgrat tot, no he tingut en compte les respostes del mapa VII perquè *a priori*, i a diferència de les del mapa VI, són formes connotades.

4. Les formes dels noms propis i dels gentilicis, tal com apareixen en el text de l'article, respecten algunes característiques de la forma fònica que va donar l'informador. En el mapa adjunt número 2 figuren els noms oficials dels punts d'enquesta.

vert (loc. 151), Algímia de la Baronia (loc. 158), Benigànim (loc. 175) i Ontinyent (loc. 178).

2.2. CONSTRUCCIÓ ANALÍTICA EN FORMA DE SINTAGMA

(N comú +) SPrep [*de* + N propi]

- *de* → 25:

de Llívi (loc. 12), *de Sant Privat* (loc. 29), *de Llobera* (loc. 40), *de Gurdiola* (loc. 51), *de Freixenet* (loc. 53), *de Sants* (loc. 62), *de la Febró* (loc. 65), *d'Esterra* (loc. 86), *de Senet* (loc. 89), *d'Alins* (loc. 91), *de les Paiüls* (loc. 93), *d'Erissué* (loc. 94), *de Sort* (loc. 95), *d'Arfa* (loc. 97), *de Sarroca* (loc. 98), *de Sopeira* (loc. 99), *de la Pobla* (loc. 100), *de Tolba* (loc. 102), *d'Estanya* (loc. 106), *de Peralta* (loc. 108), *de Granyena* (loc. 119), *de la Torre* (loc. 126), *de Sant Mateu* (loc. 148), *de Cabanes* (loc. 153), *de la Fonteta* (loc. 163)

- *gent de* → 5:

gent de Formiguera (loc. 7), *gent de Portè* (loc. 10), *gent de Prats* (loc. 11), *gent de Prats de Molló* (loc. 14), *gent d'Alió* (loc. 66)

- *veïns de* → 3:

veïns de Gósol (loc. 27), *vezins de Taüll* (loc. 90), *veïns de Valljunquera* (loc. 131)

- *fills de* → 1:

fills de Santa Olària de Riuprimer (loc. 39)

2.3. CONSTRUCCIÓ SINTÈTICA EN FORMA DE PARAULA DERIVADA

- /'enk/ → 47

— ['eŋ] / ['eŋk] → 35:

estagellencs (loc. 2), *perpinyanencs* (loc. 3), *ciprianencs* (loc. 5), *joquinencs* (loc. 6), *montoriolencs* (loc. 8), *cornellanencs* (loc. 9), *maçanetencs* (loc. 16), *llançanencs* (loc. 17), *portencs* (loc. 17), *bassegodencs* (loc. 22), *oixencs* (loc. 23), *lledonencs* (loc. 26), *campdevanolencs* (loc. 28), *llossencs* (loc. 30), *camallerencs* (loc. 32), *esquirolencs* (loc. 34), *begurenencs* (loc. 36), *cruïllencs* (loc. 37), *pradencs* (loc. 38), *llagosterencs* (loc. 43), *balsarenencs* (loc. 44), *campinencs* (loc. 46), *tossencs* (loc. 47), *torderencs* (loc. 52), *vacarissencs* (loc. 54), *sentmenatencs* (loc. 54)

55), *llavanerencs* (loc. 56), *aguilonencs* (loc. 57), *santjaumencs* (loc. 59), *barberencs* (loc. 60), *santjaumencs* (loc. 64), *alionencs* (loc. 66), *cambrilencs* (loc. 69), *vinaixencs* (loc. 120), *marçanencs* (loc. 127)

— ['əŋ] / ['əŋk] → 3:

ciutadellencs (loc. 70), *l·liumajorencs* (loc. 80), *eivissencs* (loc. 84)

— ['eŋ] / ['eŋk] → 8:

isonencs (loc. 104), *cubellencs* (loc. 110), *almenarencs* (loc. 111), *linyolencs* (loc. 113), *moranovencs* (loc. 129), *ulldeconencs* (loc. 145), *vinarossencs* (loc. 147), *alfafarencs* (loc. 164)

— ['eŋko] → 1:

cerllerenços (loc. 87)

• /'in/ → 35:

merangins (loc. 15), *vilallonguins* (loc. 18), *corropins* (loc. 20), *banyolins* (loc. 31), *gironins* (loc. 35), *cardonins* (loc. 41), *palamosins* (loc. 42), *calafins* (loc. 49), *canovins* (50), *colomins* (loc. 58), *santjaumins* (loc. 59), *cervellonins* (loc. 61), *barcelonins* (loc. 62), *tarragonins* (loc. 68), *pollencins* (loc. 73), *serverins* (loc. 77), *josepins* (loc. 83), *colomins* (loc. 92), *peramolins* (loc. 105), *agramuntins* (loc. 112), *cerverins* (loc. 114), *arbequins* (loc. 117), *fragatins* (loc. 118), *vilalbins* (loc. 128), *ampostins* (loc. 143), *villafranquins* (loc. 149), *bocassins* (loc. 150), *atzanetins* (loc. 152), *fontins* (loc. 163), *sallentins* (loc. 172), *montesins* (loc. 176), *fontins* (loc. 177), *pegolins* (loc. 179), *alicantins* (loc. 188), *crevillentins* (loc. 189)

• /'er/ → 31

— ['e] / ['er] → 11:

migjorners (loc. 71), *alaroners* (loc. 75), *sinevers* (loc. 76), *montuïrers* (loc. 78), *llucmajorers* (loc. 80), *felanitxers* (loc. 81), *santanyiners* (loc. 82), *palauers* (loc. 101), *masovers* (loc. 129), *masovers* (loc. 141), *tarbeners* (loc. 182)

— ['ero] → 20:

caleros (loc. 133), *roqueteros* (loc. 140), *atzaneteros* (loc. 152), *castelloneros* (loc. 154), *borrianeros* (loc. 155), *fondeguillers* (loc. 156), *lloseros* (loc. 157), *casineros* (loc. 160), *villamarxanteros* (loc. 162), *alfafareros* (loc. 164), *picassenters* (loc. 165), *sollaneros* (loc. 167), *simateros* (loc. 173), *alquerieros* (loc. 174), *xabieros* (loc. 180), *mureros* (loc. 181), *torreros* (loc. 185), *novelderos* (loc. 186), *pinosseros* (loc. 187), *guardamareros* (loc. 190)

- /'an/ → 27
 - ['an] → 24:

ceretans (loc. 13), *vacarissans* (loc. 54), *santboians* (loc. 63), *ribetans* (loc. 67), *ciutadans* (loc. 79), *palmesans* (loc. 79), *bescarans* (loc. 96), *sanaüjans* (loc. 109), *lleidatans* (loc. 116), *mequinensans* (loc. 122), *margalefians* (loc. 123), *riba-rojans* (loc. 124), *torradans* (loc. 134), *hortolans* (loc. 135), *bellmuntans* (loc. 137), *ginebrosans* (loc. 138), *soritans* (loc. 142), *xivatans* (loc. 144), *rosellans* (loc. 146), *valencians* (loc. 163), *torissans* (loc. 166), *alcudians* (loc. 168), *alteans* (loc. 184), *torruans* (loc. 185)
 - ['ano] → 3:

palmesanos (loc. 79), *codonyeranos* (loc. 132), *aiguavivanos* (loc. 139)
- /'ɛz/ → 13
 - ['ɛz] → 9:

perpinesos (loc. 3), *cornellanesos* (loc. 9), *planolesos* (loc. 21), *castellanesos* (loc. 24), *vianesos* (loc. 33), *balsarenyesos* (loc. 44), *moianesos* (loc. 45), *maonesos* (loc. 72), *vimbodinesos* (loc. 121)
 - ['ez] → 4:

algueresos (loc. 85), *ordinesos* (loc. 88), *cubellesos* (loc. 110), *saidinesos* (loc. 115)
- /'ense/ → 7
 - ['ɛnsə] → 1:

santsenses (loc. 62)
 - ['ense] → 6:

agerenses (loc. 107), *almenarenses* (loc. 111), *putxenses* (loc. 161), *albalatenses* (loc. 169), *alberiquenses* (loc. 171), *alquerienses* (loc. 174)
- /'ɛɲ/ → 2
 - ['ɛɲo] → 2:

rifenyos (loc. 159), *alzirenyos* (loc. 170)

- /'ink/ → 2:
estagellincs (loc. 2), *rosincs* (loc. 25)
- /'ud/ → 2:
cabanyuts (loc. 153), *benixamuts* (loc. 183)
- /'ajre/ → 1:
mossetaire (loc. 4)
- /'ɛt/ → 1:
vilaret (loc. 3)
- /'ɛw/ → 1:
piteus (loc. 103)
- /'ik/ → 1
— ['it] → 1:
sollerits (loc. 74)
- /'ɔl/ → 1:
favarols (loc. 125)
- /'on/ → 1:
salsairons (loc. 1)

3. COMENTARI SOBRE L'ABSÈNCIA DE RESPOSTES

Enfocant l'anàlisi dels resultats del mapa des de la perspectiva de la creativitat lingüística, em sembla pertinent de destacar, en primer lloc, la informació que deriva de les localitats on no es va obtenir cap resposta.

En el total de les 190 localitats enquestades n'hi ha 8 sense resposta: Alp (loc. 19), a la comarca de la Cerdanya; Castellfollit de Riubregós (loc. 48), a l'Anoia; Massalió (loc. 130) i Vall-de-roures (loc. 136), al Matarranya; Alcalà de Xivert (loc. 151), al Baix Maestrat; Algímia de la Baronia (loc. 158), al Camp de Morvedre; i Benigànim (loc. 175) i Ontinyent (loc. 178), a la Vall d'Albaida.

A propòsit de l'absència de respostes, podem fer algunes consideracions primeres sobre un factor com la importància de les localitats. En un estudi aprofundit sobre el gentilicis en català, J. Moran (2002, p. 137) assenyala que «La formation et l'usage des noms d'origine ne s'étend pas à toutes les localités: seules les agglomérations d'une certaine importance, les territoires traditionnels et les pays en ont créé, mais les localités de moindre importance en sont souvent dépourvues». Tot i que és una consideració que cal tenir en compte, no és fàcil determinar quins factors objectius donen importància a una localitat; per això, m'he basat en el nombre d'habitants, a partir de les dades que figuren a la *Gran enciclopèdia catalana*. En les dades corresponents a l'any 1965, que coincideix amb l'època de realització del gruix fonamental de les enquestes (etapa compresa entre 1964 i 1978), el nombre d'habitants d'aquestes poblacions era: Alcalà de Xivert, 4.362; Algímia de la Baronia, 867; Alp, 889; Benigànim, 235; Castellfollit de Riubregós, 331; Massalió, 8.985; Ontinyent, 23.685; Vall-de-roures, 1.958. No sembla, per tant, que en la majoria dels casos la manca de resposta pugui atribuir-se a la poca entitat de la població; és més, en el conjunt de localitats enquestades, n'hi ha algunes amb un nombre molt reduït d'habitants que sí que tenen resposta.⁵

D'altra banda, des d'un punt de vista geogràfic, la distribució d'aquestes absències està prou repartida sobre el territori, per bé que en l'àmbit del balear no figura cap localitat sense resposta i, en canvi, en dues comarques (el Matarranya i la Vall d'Albaida) en trobem dues que no en tenen. Per tant, no sembla que la distribució geogràfica doni prou indicis per a pensar que hi ha zones amb més o menys tendència a formar gentilicis.

A propòsit d'aquestes vuit localitats podem arribar a una conclusió força general sobre les habilitats lingüístiques dels parlants de qualsevol llengua. Si donem per suposat: *a)* que la pregunta es va formular a totes les localitats; *b)* que el procés de formació de gentilicis és un recurs creatiu que funciona normalment en català, com demostren efectivament els resultats d'aquest mapa; *c)* que en català, com veurem a continuació, funciona més d'un procediment per a la formació de gentilicis; llavors és evident que no tots els informadors van saber posar en joc els recursos de la pròpia competència lingüística en el moment de preguntar-los. A tall d'exemple puc comentar que, quan analitzava els resultats, em va sorprendre l'absència d'informació a Alp, d'on recordo que l'informador era extremament loquaç; els resultats indiquen, però, que aquesta qualitat no li va ser útil per a donar-se un nom com a habitant d'Alp.

5. És el cas, per exemple, de Bassegoda, població situada a cavall entre la Garrotxa i l'Alt Empordà. En les dades de la *Gran enciclopèdia catalana*, també corresponents a l'any 1965, consten 72 habitants; en el moment de l'enquesta, l'any 1968, aquest lloc estava ja completament deshabitat i l'enquesta es va fer a dos informadors que havien anat a viure a Albanyà feia pocs mesos.

A partir d'aquest fet concret, potser podem arribar a una conclusió més general: en els parlants de qualsevol llengua la tendència a la loquacitat no implica necessàriament més agilitat en l'ús dels mecanismes que regulen la creativitat lèxica.

Un cop fetes aquestes consideracions generals sobre determinats aspectes de l'habilitat creativa que reflecteixen les qüestions sense resposta, les observacions que exposaré en la resta del treball es basen en el conjunt de formes amb resultat positiu, que són les 206 denominacions, per a un total de 182 localitats,⁶ que he presentat en el capítol de resultats.

4. LES FORMES ANALÍTIQUES

En el conjunt dels quatre tipus de respostes amb una construcció analítica, el més freqüent és el format només per un SPrep sense nucli nominal, que representa un 73,52 % (25/34); els altres tres tenen els valors següents: amb el nucli *gent*, un 14,70 % (5/34); amb el nucli *veïns*, un 8,82 % (3/34); i amb el nucli *fills*, un 2,94 % (1/34).

Pel que fa a la distribució geogràfica, cal destacar que és un procediment de designació que: *a*) domina especialment a la zona nord i nord-occidental, amb molta incidència en la zona més apropada a l'aranès i en la zona de transició cap a l'altaronès, de manera que en aquesta àrea geogràfica esdevé el recurs preferit per a la formació dels gentilicis; *b*) presenta algunes ocurrencies per tot el Principat, llevat de l'extrem més nord-oriental; *c*) és molt ocasional en valencià; *d*) no és un recurs productiu ni en balear ni en alguerès.

D'altra banda, si tenim en compte la diversitat i la complexitat de l'estructura morfofonològica i morfosintàctica del conjunt de noms de lloc que trobem després de la preposició que encapçala el SPrep, sembla que ni l'estructura sil·làbica ni el timbre de la vocal tònica ni el nombre o l'estructura lèxica dels mots que formen el topònim no són requisits que afavoreixen o dificulten el fet que els parlants es decantin per aquesta solució.

Sembla, per tant, un recurs disponible a la llengua general, però que usen més sovint els parlants de la zona més septentrional del català nord-occidental.

6. En realitat, el nombre de respostes és de 208, però, tenint en compte els objectius del treball, he fet les dues agrupacions següents: *a*) les tres respostes de Lluçmajor (loc. 80) s'han agrupat en dues úniques denominacions, de manera que la forma *llucmajorers* representa les respostes [ɫumməʒo'res] i [ɫiwmməʒo'res], que tenen el mateix sufix, i la forma *lliujorencs* representa la resposta [ɫiwmməʒo'rəjns], plural de [ɫiwmməʒo'rəŋk]; *b*) la forma *margalefans* agrupa les respostes [marjale'fans] i [marjale'tans] de Margalef de Montsant (loc. 123), formades amb el mateix sufix. En canvi, he mantingut com a dues solucions diferents les respostes [palme'sans] i [palme'sanos] de Palma (loc. 79) perquè presenten dues realitzacions diferenciades per la flexió.

5. LES FORMES SINTÈTIQUES

En el cas de les respostes amb una construcció sintètica en forma d'adjectiu, l'anàlisi se centra exclusivament en els sufixos amb el valor semàntic de [+ procedència]. Una primera aproximació als derivatius que apareixen en els 172 gentilicis catalans del mapa permet avançar algunes conclusions generals: *a)* existeix un nombre força elevat de sufixos que tenen aquest valor; *b)* la comparació del grau de productivitat de cada un indica moltes desigualtats en l'ús real de la llengua; *c)* la distribució geogràfica de la majoria de sufixos, especialment dels més productius, és força representativa, com es pot veure en el mapa adjunt número 3.

5.1. RELACIÓ DE SUFIXOS I FREQUÈNCIA D'ÚS

Les dades indiquen un total de quinze sufixos, que, ordenats per nombre d'ocurrències, i en freqüència decreixent, són els següents:

/enk/ → 47	=	27,32 %
/in/ → 35	=	20,34 %
/er/ → 31	=	18,02 %
/an/ → 27	=	15,69 %
/ez/ → 13	=	7,55 %
/ense/ → 7	=	4,06 %
/ɛn/ → 2	=	1,16 %
/ink/ → 2	=	1,16 %
/ud/ → 2	=	1,16 %
/ajre/ → 1	=	0,58 %
/et/ → 1	=	0,58 %
/ɛw/ → 1	=	0,58 %
/ik/ → 1	=	0,58 %
/ɔl/ → 1	=	0,58 %
/on/ → 1	=	0,58 %

En un estudi fet al TERMCAT, Centre de Terminologia, del qual dona referència J. Moran (2002, p. 138), es distingeix entre els sufixos que s'apliquen als noms d'origen català i els que s'apliquen a noms d'origen estranger.⁷

7. En l'estudi esmentat la relació de sufixos i la freqüència de cada un és la següent: 1) En noms d'origen català, *-enc* (27 %), *-í* (26 %), *-er* (20 %), *-à* (19 %), *-ès* (3 %), *-eny* (1,4 %), *-ol* (1,2 %), *-ut* (1,2 %), *-aire* (1 %). 2) En noms d'origen estranger, *-à* (26,2 %), *-ès* (22,5 %), *-í* (3,6 %), *-eny* (2,4 %), *-enc* (2,4 %), *-ita* (1,8 %), *-er* (0,6 %).

Si, per tal d'establir el paralelisme amb els materials de l'ALDC, tenim en compte només els que s'apliquen als noms d'origen català, veiem: *a*) que en l'estudi del TERMCAT només figuren nou dels quinze sufixos que trobem en el mapa que comento; *b*) que, malgrat la diferència, els quatre sufixos més productius no solament coincideixen en els dos estudis, sinó que tenen un ordre de freqüència, fins a un cert punt, equiparable.

5.2. SUFIXOS PRODUCTIUS: COMENTARI I DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

/ˈɛnk/

És un sufix d'origen germànic. Presenta quatre realitzacions fonamentals: [ˈɛŋ] / [ˈɛŋk],⁸ amb 35 ocurrences, en català oriental; [ˈɛŋ] / [ˈɛŋk], amb 8 ocurrences, en català occidental i valencià; [ˈɔŋ] / [ˈɔŋk], amb 3 ocurrences, en balear, una a cada illa; i la forma [ˈɛŋko], amb 1 ocurrencia, *cerllerencos*, a la zona nord més extrema del català nord-occidental

Es tracta del sufix amb l'índex de productivitat més elevat i es concentra especialment en la zona nord-oriental del català. Des del punt de vista geogràfic, és el sufix més representatiu del català oriental peninsular, però també té incidència en català occidental. No és el sufix més representatiu per a la formació de gentilicis en balear, per bé que està representat a les tres illes: *ciutadellencs*, *lliujmajorencs* i *eivissencs*. Llevat de la forma *cerllerencos* a la Vall de Benasc, tampoc no és usual en la franja aragonesa del català. I, pel que fa al valencià, trobem només dues ocurrences: *vinarossencs* i *alfafarencs*.

Pel que fa a l'estructura del nom propi sobre el qual s'aplica el sufix, una part important són paraules agudes: *Estagell*, *Perpinyà*, *Ciprià*, *Montoriol*, *Cornellà*, *Maçanet*, *Llançà*, *Lledó*, *Esquirol*, *Begur*, *Balsareny*, *Campins*, *Sentmenat*, *Aguiló*, *Barberà*, *Alió*, *Cambrils*, *Marçà*, *Llucmajor*, *Cubells*, *Almenar*, *Vinaròs*, *Alfagar*, *Cerller*. També hi ha, però, monosíl·labs: *Port* (de Llançà), *Oix*, *Prats*; i paraules planes: *Bassegoda*, *Campdevàdol*, *Camallera*, *Cruilles*, *Llagostera*, *Llosses*, *Tossa*, *Tordera*, *Vacarisses*, *Llavaneres*, *Vinaixa*, *Ciutadella*, *Eivissa*, *Isona*, *Linyola*, *Moranova*, *Ulldecona*.⁹ Cal destacar es-

8. D'acord amb el sistema fònic del rossellonès, a la zona nord-oriental la realització fonètica és una vocal de timbre intermedi entre [e] i [ɛ].

9. Tot i que en aquest treball no s'aprofundeix en l'estructura fonològica del nom propi sobre el qual s'aplica el sufix, cal observar que no totes les formes són completament previsibles: per exemple: 1) el gentilici de Jóc s'aplica sobre la forma bisíl·laba aguda /ʒo'kin/; 2) tot i que Perpinyà i Barberà són noms propis amb la mateixa estructura sil·làbica, en un cas el sufix s'aplica sobre /perpi'jan/ i en l'altre sobre /bar'ber/; 3) en el cas de les paraules planes el derivatiu s'aplica sobre un tema sense la vocal final (que en alguns mots, com Vacarisses o Cruilles, tam-

pecialment el cas de la forma *santjaumencs*, que és la solució que han donat tant l'informador de Sant Jaume Sesoliveres (que també ha donat *santjaumins*), a l'Anoia, com el de Sant Jaume dels Domenys, al Baix Penedès.

/in/

És un sufix que resulta de la influència d'una forma d'origen llatí *-inus* sobre un sufix d'origen àrab *-í*. Per causa del timbre de la vocal, la forma fònica només varia en funció de la posició morfofonològica: [i] en la forma de masculí singular i [in] en la resta de formes flectives.

Geogràficament parlant, es tracta del sufix que, en general, presenta una distribució més regular al llarg de tot el territori, llevat, probablement, de la franja aragonesa, on només trobem la forma *fragatins*.

Pel que fa a l'estructura del radical, cal destacar la sistematicitat de solucions en els casos següents: 1) en la forma *colomins* coincideixen els informadors de Santa Coloma de Queralt, a l'Anoia, i de Santa Coloma d'Andorra; 2) en la forma *serverins* / *erverins* coincideixen els de Son Servera, a Mallorca. i els de Cervera, a la Segarra; 3) en la de *fontins*, els de la Fonteta (el barri de la ciutat de València on es va fer l'enquesta) i els de la Font de la Figuera, a la Costera. Essent que en català hi ha tants sufixos amb el mateix valor i que en el cas d'algunes d'aquestes parelles es tracta de topònims geogràficament molt allunyats, sembla evident que cal relacionar l'afinitat de solucions amb aspectes derivats de l'estructura interna de la llengua.

/er/

És un sufix d'origen llatí. Té dues manifestacions fonamentals: [e] / [er], amb 11 ocurrences, que és la solució dominant en balear, i [ero], amb 20 ocurrences, que és la solució dominant en valencià.

Des del punt de vista geogràfic, és el sufix més productiu del balear (*migjorners*, a Menorca, i *alaroners*, *sinevers*, *montuirers*, *llucmajorers*, *felanitxers* i *santanyiners*, a Mallorca), i de la zona oriental del Principat més pròxima al valencià (*masovers*, *caleros*, *roqueteros*). També és especialment productiu en tota l'àrea del valencià. No trobem cap ocurrencia ni en català oriental ni en la franja aragonesa i presenta una sola ocurrencia en català nord-occidental,

bé va seguida de s), de manera que, en mots com Llosses i Tossa, s'afegeix a un morfema monosíl·lab, /'ɫɔs/ i /'tos/, respectivament.

palauer (al Segrià). En la zona entre el Baix Ebre i el Montsià, i de nord a sud, es produeix la intersecció dels límits entre el sufix *-enc* i *-er*, que són dos dels sufixos més productius amb una localització més indicativa i, fins a cert punt, complementària. Cal indicar també la coincidència en la forma *masovero* de les respostes dels informadors de los Masos (de Mora la Nova) i de Mas de Barberans, que apliquen el sufix a una base lèxica /ma'zov/, modificada respecte del nom propi.

Pel que fa a l'estructura del radical, Moll (1952, § 373) assenyalava que s'afegeix a radicals amb vocal tònica diferent de /e/; malgrat això, en el mapa que comentem tenim les formes *sinevers* (de Sin[e]u), *roqueteros* (de Roqu[e]tes), *atzaneteros* (d'Atzen[e]ta), *picassenteros* (de Picass[e]nt), a més de *novelderos* (de Nov[æ]lda).

/ʼan/

És un sufix d'origen llatí; té dues manifestacions fonamentals, [ʼan] amb 24 ocurrences, i [ʼano], amb 3.

Pel que fa a la localització, apareix per tot el domini lingüístic, llevat de la franja aragonesa més septentrional; en canvi, és força productiu en la zona del català occidental, des del Segrià fins a la zona dels Ports i el Baix Maestrat (*lleidatans*, *mequinensans*, *riba-rojans*, *codonyeranos*, *torradans*, *hortolans*, *bellmuntans*, *ginebrosans*, *aiguavivanos*, *soritans*, *xivatans*, *rossellans*); és justament en la zona del Matarranya i dels Ports on es concentra la màxima productivitat d'aquest sufix. Pel que fa al balear, cal destacar l'ús amb dues formes flectives: *ciudadans*, *palmesans*, per una banda, i *palmesanos*, per l'altra; a més, en els dos darrers casos trobem les variants fòniques aplicades sobre un mateix tema, /pal'mez/, format prèviament per derivació del nom propi.

Pel que fa a l'estructura del radical, segons Moll (1952, § 370) s'aplica sobre topònims amb una vocal tònica diferent de /a/. En els nostres materials, però, el trobem en *ciudadans* (de Ciutat de Mallorca). També cal comentar el cas de *bescarans* (de Bescaran), on pròpiament no hi ha sufix; és possible pensar que en alguns casos —però de manera poc sistemàtica— en què la forma fonològica del nom propi té una terminació amb la mateixa estructura fonològica que un sufix gentilici, com és el cas de *Bescaran*, els parlants simplifiquen el procés de derivació; com a conseqüència, usen la mateixa estructura fònica per al nom propi invariable, que el parlant percep com a forma simple, i per al gentilici amb flexió adjectiva, que el parlant probablement percep com a mot derivat.

/^lez/

És un sufix d'origen llatí que en els resultats del mapa presenta dues variants: [^lez], que té 9 ocurrencies, vuit de les quals són a la zona del català oriental i una a Menorca (*maonesos*), i [^lez] amb 4 ocurrencies, 3 localitzades en la zona del català occidental i una a l'Alguer. En el mapa no consta cap ocurrencia d'aquest sufix ni en valencià, ni a Mallorca ni a Eivissa.

J. Moran (2002, p. 139-140) insinua la tendència d'aquest sufix a un canvi del valor semàntic; assenyalava que, en altres èpoques, havia estat més productiu a l'hora de formar gentilicis catalans, però que està sent desplaçat per altres sufixos; ho atribueix al fet que progressivament s'ha usat cada vegada més per a la formació de noms de comarca. Es tracta, per tant, d'un sufix gentilici que ha iniciat un procés de subespecialització semàntica.

5.3. SUFIXOS POC PRODUCTIUS

Probablement una de les característiques d'aquests sufixos és que una part important funcionen també com sufixos valoratius; és el cas de /^let/, /^lik/, /^ləl/, /^lon/, usats normalment amb valor diminutiu, i de /^lud/, usat normalment com a sufix intensificador.

/^lense/

Aquest sufix és una formació culta d'origen llatí, de la qual també procedeix la forma del sufix /^lez/ que acabo de comentar. No figura en la relació del treball realitzat al TERMCAT que esmenta J. Moran (2002). En els resultats del mapa té dues variants: [^lensə], amb una única ocurrencia en català oriental, *santsense* (de Sants, el barri de Barcelona on es va fer l'enquesta), i [^lense], amb 6 ocurrencies, dues en català occidental, *agerenses* i *almenarenses*, i quatre en valencià, *putxenses*, *albalatenses*, *alberiquenses* i *alquerienses*.

/^lɛɲ/

Sufix d'origen llatí, que J. Bruguera (2001, p. 349) tracta com a fòssil per a la formació d'adjectius de matèria i de gentilicis; en el mapa presenta només dues ocurrencies amb la forma [^lɛɲ], totes dues en la zona del valencià: *rifenyos*, aplicat sobre el radical *Rif*, que l'informador de Benifairó de les Valls va donar com a nom popular del lloc, i *alzirenyos*.

/ˈink/

Aquest sufix, que J. Moran (2002, p. 140) relaciona amb /ˈin/ i al que J. Bruguera (2001, p. 355) atribueix origen grec, presenta només dues ocurrències: *estagellincs*, que alterna també amb la forma *estagellencs*, i *rosincs*, totes dues en l'extrem nord-oriental. És un sufix poc productiu, però també és cert que tant per la distribució geogràfica com per la forma fonològica es pot vincular amb /ˈenk/.

/ˈud/

Les dues úniques ocurrències d'aquest sufix d'origen llatí apareixen en l'àmbit valencià, *cabanyut* (de Cabanes, a la Plana Alta) i *benixamut* (de Beixama [beniˈʃama], a l'Alcoià).

/ˈajre/

És un sufix de procedència occitana, amb una única ocurrència *mossetaire* (de Mosset, al Conflent), que es produeix en la zona més pròxima a l'occità. Es tracta d'un sufix usual amb altres valors semàntics, però poc productiu en la formació de gentilicis.¹⁰

/ˈet/

Aquest sufix /ˈet/, amb una única ocurrència en el gentilici *vilaret*, que, segons l'informador, designa juntament amb *perpinesos* i *perpinyanencs* els habitants de Perpinyà, s'afegeix a un tema /biˈlar/, format sobre l'arrel de *vila*, nom del cantó on pertany la ciutat.

/ˈɛw/

Es tracta d'un sufix d'origen llatí poc productiu en català, que J. Bruguera (2001, p. 351) també tracta com a fòssil. En el mapa té una única ocurrència, *piteus*, que es manifesta tant en el gentilici com en el topònim habitual de

10. En un treball molt documentat de J. Martines (1997) dedicat a aquest sufix no s'esmenta amb aquest valor; en canvi, sí que apareix en el treball del TERMCAT (vegeu la nota 7).

la localitat, *Sant Llorenç dels Piteus* (Sant Llorenç de Morunys);¹¹ de tota manera, essent que el topònim més arcaic de la localitat és *Piteus*, es pot especular amb la possibilitat que entre el nom propi de la localitat i el gentilici s'hagi produït un fenomen de simplificació derivativa paral·lel al que he descrit a propòsit del sufix /^han/ entre el nom propi *Bescaran* i el gentilici *bescarans*.

/^hik/

Sufix d'origen cèltic, que ha arribat a través del llatí, i que J. Bruguera (2001, p. 351) també tracta com a fòssil; té una única ocurrència, *solleric*, que l'informador va pronunciar amb la variant [i^ht], causada per una confusió fonètica força freqüent entre [k] i [t] en posició final de mot.¹²

/^hɔl/

Sufix d'origen llatí, amb una única ocurrència, *favarol*, de Favara, a la Terra Alta.

/^hon/

Sufix d'origen llatí, amb una única ocurrència, que s'afegeix a un tema lèxic complex creat per la combinació de l'arrel de *Salses* i el sufix /^hajr(e)/.

5.4. ALTERNANÇA DE SUFIXOS

Un altre aspecte a tenir en compte són els tretze casos d'alternança de sufixos, que, com en el cas d'alternança d'una forma analítica i una forma sintètica, indiquen que els parlants són sensibles a la flexibilitat dels recursos que la llengua ofereix i, per això, creen dues formes: *estagellincs / estagellencs* (loc. 2), *perpinesos / perpinyanencs* (loc. 3), *cornellanesos / cornellanencs* (loc. 9), *balsarenyesos / balsarenyencs* (loc. 44), *vacarissans / vacarissencs* (loc. 54), *santjaumencs / santjaumins* (loc. 59), *llucmajorers / llucmajorencs* (loc. 80),

11. Aquesta mateixa forma, *piteus*, figura també al *Diccionari català-valencià-balear* (vol. 8, p. 612) com a gentilici arcaic dels habitants del Poitou, al sud de França.

12. De tota manera, Moll (1952, § 395) tracta la forma *solleric* com a ús extensiu del nom propi d'una possessió.

cubellesos / cubellencs (loc. 110), *almenarenses / almenarencs* (loc. 111), *atzaneteros / atzanetins* (loc. 152), *alfafarencs / alfafareros* (loc. 164), *alquerieros / alquerienses* (loc. 174), *torreros / torruans* (loc. 185).

Els usos de dos gentilicis en una mateixa localitat posen també de manifest algunes alternances en el radical, com /per'pin/ - /perpi'jan/, /'tor/ - /'toru/.

Finalment, en el conjunt d'alternances cal destacar el comentari de l'informador que complementa la segona resposta de Balsareny, *balsarenyencs* (loc. 44), perquè la va qualificar com a forma més refinada; en les respostes (vegeu el mapa 1) és l'únic comentari d'aquestes característiques, però indica que també existeixen condicionants socials en l'ús de les formes lèxiques amb valor de gentilici.

6. CONCLUSIONS

Tot i que en català existeix més d'un procediment gramatical per a la formació dels noms i dels adjectius que indiquen la procedència d'un lloc determinat —i en aquest cas per a indicar la procedència d'un lloc de parla catalana—, els parlants tendeixen a decantar-se més per un procediment que per un altre.

Els dos procediments fonamentals són: *a*) una construcció analítica que té l'estructura d'un sintagma nominal integrat per un nom genèric, com *gent*, *fill*, *veí*, que fa de nucli i que pot elidir-se, i un sintagma preposicional format per la preposició *de* i el nom propi del lloc de procedència; *b*) una forma sintètica que té l'estructura d'una paraula derivada i la flexió pròpia d'un adjectiu, i comprèn un tema lèxic basat en el nom propi del lloc i un sufix que significa procedència.

Podem considerar que, des del punt de vista lèxic, la solució analítica és menys elaborada que la sintètica, de manera que probablement indica un sistema de denominació més arcaic; per això, no és estrany que la trobem de manera preferent en la zona nord-occidental, que també presenta característiques arcaiques en altres nivells de la llengua.

Pel que fa a la construcció sintètica, existeix en català un nombre força elevat de sufixos disponibles amb el valor semàntic de [+ persona], [+ procedència d'un lloc], però també sembla evident que els parlants, en general, manifesten una predisposició a usar més els uns que els altres. D'altra banda, els sufixos poc productius tendeixen a fossilitzar-se i a esdevenir singulars o residuals d'una localitat determinada.

També sembla demostrat que, segons la seva procedència dialectal, els parlants del català manifesten preferències en la tria d'un sufix o d'un altre, tot i que alguns dels sufixos productius estan més marcats dialectalment que els altres. Això pot explicar per què en la creació dels gentilicis amb la forma

sinètica l'estructura fonològica i morfològica del nom propi només té una importància relativa en la selecció d'un sufix determinat.

BIBLIOGRAFIA

- BRUGUERA, Jordi. «Sufixos fòssils del català». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 42 (2001), p. 333-372.
- GARCIA I OSUNA, Antoni. «La sufixació en els malnoms». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], núm. 94-95 (octubre 2003), p. 325-365.
- GAVARRÓ, Anna. «Sobre alguns compostos adjectivals del català». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 24 (1992), p. 279-292.
- GIRALT LATORRE, Javier. «Prefixos i sufixos a la parla de Sant Esteve de Llitera (Osca)». *Archivo de Filología Aragonesa* [Saragossa], núm. 51 (1995), p. 217-252.
- «El procés de derivació nominal i adjectiva a l'àmbit dialectal de la Llitera». *Alazet: Revista de Filología* [Osca], núm. 10 (1998), p. 27-63.
- «Una mostra de la transició dialectal catalanoaragonesa: Els parlars de la Llitera». *Caplletra* [Barcelona], núm. 26 (1999), p. 67-90.
- MARTINES, Josep. «El sufix *-aire* al País Valencià». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 34 (1997), p. 229-262.
- MOLL, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos, 1952.
- MORAN, Josep. «Les suffixes dans la formation des noms d'origine en catalan». A: CHAMBON, Jean-Pierre; SCHWEICKARD, Wolfgang; KREMER, Dieter. *Onomastik*. Vol. 5. Tübingen: Max Niemeyer, 2002, p. 137-142.
- SARAGOSSÀ, Abelard. «Notes sobre els sufixos *-er(a)* i *-ar*». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert G. *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 397-433.
- SOPEÑA BALORDI, A. Emma. «Hipocorístics antroponímicos». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert G. *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 431-437.
- VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia. *Atles lingüístic del domini català*. Vol 1: *Introducció. 1. El cos humà. Malalties*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.